

ІМАГОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС
«КАЗКИ МОЙОГО ЖИТТЯ» Б. ЛЕПКОГО

THE IMAGOLOGICAL DISCOURSE
OF “THE FAIRY TALE OF MY LIFE” BY B. LEPKYI

Чик Д.Ч.,

orcid.org/0000-0002-4304-114X

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри іноземних мов і методик їх навчання

Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано імагологічний дискурс у спогадах Б. Лепкого «Казка мого життя» (1936–1941). Зроблено акцент на те, як письменник у своїх споминах оцінює та окреслює рецепцію Іншого очима дитини, що стала свідком полікультурного середовища провінційного Королівства Галичини та Володимирії часів новоутвореної федеративної Австро-Угорської монархії. Оглядово окреслено зміни суспільного життя кінця 1860-х рр. у Галичині, які відбулися як наслідок отримання поляками привілейованого становища. Висновується, що першим міжкультурним досвідом Б. Лепкого стало знайомство зі своєю нянею із сполонізованого українського роду Марією Яницькою. Майбутній письменник отримує виховання патріотично налаштованих матері та батька – священичої родини Лепких – які знайомлять сина з відмінностями між націями, репрезентанти яких живуть на теренах «старої нової» Австро-Угорської монархії. Простежено також реконструювання письменником власного осягнення мовної та національної ідентифікації. Власне з початком навчання у Бережанській гімназії Лепкий-учень знайомиться із мовною специфікою тогочасної шкільної освіти. Бережанська гімназія стала для Б. Лепкого місцем, де за неупередженого і виваженого керівництва директора-поляка М. Куровського було досягнуто національної злагоди між учнями та викладачами різних національностей навіть за умов, коли польська мова була офіційною мовою викладання. М. Куровський у спогадах Б. Лепкого постає справжнім педагогом, який виступав меценатом для талановитих учнів, а також відкрито демонстрував неупереджене ставлення до учнів-українців. У статті акцентовано на тому, що спогади Б. Лепкого слугують свідченням полікультурності феномену Галичини другої половини XIX століття, в якій утверджується потужний український національний рух у вкрай несприятливих обставинах. Цей рух не обмежувався працею виключно для потреб краю, а був спрямований також на розвиток українства в межах двох імперій – Австро-Угорської та російської.

Ключові слова: Інший, Австро-Угорська монархія, Галичина, Бережанська гімназія, мовна ідентифікація, національна ідентифікація, спогади.

The article analyses the imagological discourse in B. Lepkyi's memoirs "The Fairy Tale of My Life" (1936–1941). The emphasis is placed on how the writer evaluates and outlines the reception of the Other in his memoirs through the eyes of a child who witnessed the multicultural environment of the provincial Kingdom of Galicia and Lodomeria during the newly formed federal Austro-Hungarian Monarchy. The changes of the late 1860s in Galicia, which occurred as a result of the Poles' privileged position, are outlined. It is concluded that B. Lepkyi's first intercultural experience was his acquaintance with his nanny from a polonized Ukrainian family, Maria Yanytska. The future writer first gained the experience of being raised by a patriotic mother and father who first introduced their son to the differences between the nations whose representatives lived in the "old new" Austro-Hungarian Monarchy. The writer's reconstruction of his own comprehension of linguistic and national identification is also traced. It is with the beginning of his studies at the Berezhany Gymnasium (Gimnazjum w Brzeżanach) that Lepkyi becomes acquainted with the language specifics of the school education of that time. For B. Lepkyi, the Berezhany gymnasium became a place where, under the impartial and balanced leadership of the Polish principal Mateusz Kurowski, national harmony was achieved between students and teachers of different nationalities, even when Polish was the official language of teaching. In B. Lepkyi's memoirs, M. Kurowski appears as a true educator who acted as a patron for talented students and openly demonstrated an impartial attitude towards Ukrainian students. The article emphasizes that B. Lepkyi's memoirs serve as a confirmation of the multicultural phenomenon of Galicia in the 2nd half of the 19th century, which established a powerful Ukrainian national movement in extremely unfavourable circumstances, which was not limited to working exclusively for the needs of the region, but was also aimed at the development of Ukrainians within the two empires – the Austro-Hungarian and Russian.

Key words: the Other, the Austro-Hungarian Monarchy, Galicia, the Berezhany Gymnasium, language identification, national identification, memoirs.

Постановка проблеми. Під схил віку письменники часто намагаються залишити по собі автобіографічні спогади, насамперед видобувачи з пам'яті фрагменти найбільш приємного

та безтурботного для себе часу, коли «трава була вищою», адже залишається не так багато часу до моменту переходу в кращий світ і хочеться зафіксувати на папері цінні моменти життя. В україн-

¹ Статтю підготовлено завдяки отриманому автором гранту the Remeza Family Research and Publications Grant від Канадського інституту українських студій Університету Альберти (Канада).

ській літературі, як і в інших національних літературах, є чимало творів, які можемо зарахувати до жанру автобіографічної повісті: «Зачарована Десна» (1956) О. Довженка, «Гуси-лебеді летять» (1964) і «Щедрий вечір» (1967) М. Стельмаха, «Пацани. Повість про безпритульних» (1967) В. Куліша, «Облога» (1969), «Климко» (1976) і «Вогник далеко в степу» (1978) Гр. Тютюнника, «Стежка до дому» (1978) Лесі Лисак-Тивонюк, «Потерчата. Дитяча сповідь для дорослих, які так нічому й не навчилися» В. Рутківського (2013) та ін. Втім, справедливо буде зауважити, що фундатором жанру автобіографічної повісті в українській літературі був Б. Лепкий, який видав свої спогади про дитячі та гімназійні роки у трьох окремих частинах – «Казка мого життя. Крегулець» (Львів, видавництво «Дружина», 1936), «До Зарваниці (3 «Казки мого життя»)» (Львів, видавництво Спілки «Діло», 1938), «Казка мого життя. Бережани» (Краків, «Українське видавництво», 1941). Як зауважував рідний брат письменника Л. Лепкий у післямові до «Бережан», остання частина мала охоплювати ще спомини зі студентських років, а також роки праці письменника вчителем у Бережанській гімназії, а також зустрічі з тогочасними відомими діячами [9, с. 179]. Втім, смерть письменника не дала збутися цим планам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідники вже звертали увагу на окремі, здебільшого генетичні, аспекти «Казки мого життя»: зокрема, елементи жанру казки у тексті [6], функціональність ретроспекції у повісті [5], концепт автобіографізму та поетику «пам'яті» [7], специфіку жанру твору як повісті-спомину [12] та ін.

Постановка завдання. У нашій статті ми хотіли б зупинитися на імагологічному дискурсі в спогадах Б. Лепкого, окреслити те, як у своїх споминах письменник оцінює та окреслює рецепцію Іншого очима дитини, яка стала свідком полікультурного середовища провінційного Королівства Галичини та Володимирії часів новоутвореної федеративної Австро-Угорської монархії.

Виклад основного матеріалу. Як зазначають сучасні біографи, Б. Лепкий народився на хуторі поблизу села Кривенького, 4 листопада 1872 року в хатині польського емігранта, учасника антиросійського постання [2, с. 19]. Подальші майже два десятиліття життя майбутнього письменника пов'язані з галицькими селами, де мав парафію його батько Сильвестр – Крегулець, Поручин, Жуків (сьогодні – Тернопільська область), і з Бережанами, де навчався. Тож варто розпочати

з невеликого історичного екскурсу для того, щоб з'ясувати в якому культурному, мовному та соціальному середовищі зростав Б. Лепкий.

Як відомо, у 1867 р. для порятунку імперії, що перебувала в стані стагнації після поразки у Семитижневій війні 1866 року, австрійський уряд погоджується на компромісну пропозицію угорців установити рівноправне внутрішньодержавне партнерство. Це партнерство здійснювалося лише між австрійцями та угорцями й ґрунтувалося на ідеї прем'єр-міністра Угорщини графа Д. Андраші, яка не передбачала врахування інтересів чи прав «недержавних» народів, зокрема й українців, як таких, що принципово не здатні до самостійного урядування [13, с. 124]. Втім, австрійська політика зневажання прав меншарних народів не була послідовною та часто зважала на інтереси однієї національності за рахунок іншої: так, імператорський Відень навіть після «Весни народів», і, окремішно, як її складової Галицького повстання 1848 року, пішовши на ряд поступок галицьким українцям, волів вирішувати «українське (чи то пак руське) питання» з допомогою поляків.

Відтак, наприкінці 1860-х рр. поляки в Галичині отримують привілейоване становище, яке різко відрізнялося від стану справ у німецькій чи російській Польщі, де автохтонне населення зазнавало германізації та русифікації відповідно. Цікаво, що поляки «розглядали Галичину як модель польської держави у невизначеному майбутньому й хотіли зберегти Габсбурзьку монархію в такій формі, щоб Галичину можна було відтяти від неї в момент проголошення польської держави» [13, с. 143] (зрештою, полякам це вдається, проте не одразу після утворення Польської Республіки у 1918 р., а лише після поразки ЗУНР у липні 1919 р.). Отож, навіть попри існування інституцій самоврядування місцевого населення на зразок Галицького крайового сойму (де більшість місць завжди належала полякам), вирішення політичних, економічних і політичних проблем краю здійснювалося першочергово з урахуванням польських інтересів. І вже через два роки після «переформатування» імперії польська мова стає офіційною мовою Галичини. Як зауважує Св. Липовецький, для тогочасного польського суспільства, яке було розділене між трьома імперіями, Галицький крайовий сойм залишався єдиним польським парламентом, а Галичина видавалася «польським П'ємонт». Проте як наслідок міжнаціональних дискусій і суперництва, власне Галичина стає важливим генератором національних ідеологій і місцем формування модерного

парламентаризму для обох націй [10, с. 97–98]. Якщо додати до цього протистояння польського й українського елементів ще й німецький (як офіційний і об'єднуючий для імперії) та єврейський з огляду на етнічну стратифікацію тогочасного Королівства Галичини та Володимирії, то отримуємо доволі специфічне полікультурне середовище.

На сьогодні маємо щонайменше дві теорії, які намагаються об'єктивно відтворити «обличчя» Галичини другої половини XIX ст. і першого, довоєнного десятиліття XX ст.: мультикультурну та націє-культурну (польськість як питому ознаку тогочасної «монокультурної Галичини» як «польського П'ємонту» не беру до уваги, позаяк розглядаю такий підхід як маргінальний, упереджений і ненауковий). Перша «репрезентує» особливий статус галицької провінції, яка суміщає названі вище національні елементи, утворюючи особливе мультикультурне середовище, таку собі «галицьку культурну автономію» [12, с. 67–68]. Друга теорія вказує на те, що попри всі потенційні впливи, і найсильніший із них – польський, – Галичина зберігає своє українське (руське) ядро і стає особливим культурно-цивілізаційним феноменом [1, с. 26–27]. Слід додати, що Попри крайнощі обох теорій їхні представники сходяться в одному: Галичина другої половини XIX століття, попри економічну та соціальну відсталість (порівняно з іншими краями імперії) є безумовно цікавим і особливим культурним феноменом. Як мені видається, спогади Б. Лепкого слугують яскравим підтвердженням полікультурності цього феномену, а також засвідчують утвердження потужного українського національного руху в край несприятливих обставинах, який не обмежувався працею виключно для потреб краю, а був також спрямований на розвиток українства в межах двох імперій – Австро-Угорської та російської.

Першим міжкультурним досвідом Б. Лепкого стало знайомство зі своєю нянею із сполонізованого українського роду Марією Яницькою. Як згадує Б. Лепкий, Яницька мала колись невеликий маєток неподалік Кам'янця, належала до правобережної шляхти, але через родинні обставини жінка зубожіла та змушена була шукати притулку «по той бік Збруча» й попросилася до Лепких у найми [8, с. 12]. Як відомо, українці упереджено ставилися до своїх земляків, які опинилися за природним кордоном в іншій державі. Але у родині Лепких таких стереотипів не було. Тому, коли малий Лепкий зауважує незвичні для себе слова у лексиконі Яницької, матір йому пояснює, що всі є українцями, та, якщо довго йти на

схід від Крогульця, то «скрізь буде наш нарід, що здавен-давна на нашій землі живе, а чужі лише поприходили до міст та до дворів» [8, с. 91]. Так просто і невимушено Домна Глібовицька вирішує проблему «ментального поділу» між галичанами і наддніпрянцями та обґрунтовує для сина ідею соборної та неподільної, попри реалії другої половини XIX століття, України. Протилежну точку зору, як відомо, мали історики початку XX ст., які писали про ментальну різницю та взаємні негативні стереотипи галичан і наддніпрянців, так міркують і окремі сучасні історики, висловлюючи навіть ідею існування двох субнацій на рівні галичан і наддніпрянців [3, с. 34, 30]. Утім матір відверто пояснює синові й причини того, чому інколи розмовляє з «тетою» Йоасею по польськи, а його батько Сильвестр із іншим священиком по-німецьки – як наслідок занедбання рідної мови та звички набутої під час навчання [8, с. 92].

Патетично описує письменник власне осягнення мовної та національної ідентифікації. Спершу він згадує книги, які знаходить у батьковій книжковій шафі. Під впливом оповідей батька хлопчина розшукує передусім «Кобзар» Т. Шевченка й, судячи, з опису, йдеться про празьке видання 1876 року. Б. Лепкий згадує труднощі під час прочитання, коли натрапляє на початку на спогади російського письменника І. Тургенєва про поета та автобіографію Т. Шевченка написані незрозумілою мовою [в оригіналі повісті, як і в інших виданнях, зазначено – «П.С. Тургенєва»] [8, с. 119], що, очевидно, є авторською неточністю або друкарською помилкою. – Д.Ч.], але потім з легкістю й насолодою прочитує історичну поему «Іван Підкова». Відтак Б. Лепкий описує враження від поетичного слова Т. Шевченка в малого читача, які формують конкретні географічні й історичні образи та топоси: «Хлопець кладе книжку на коліна й заплющує очі. Від мами чув про Україну, про Дніпро і про Січ Запорожську. Прочитані вірші несуть його туди. Летить мов з вітром по хмарах. Такий широкий світ, так далеко видно, так легко дихати грудям... Україна!» [8, с. 120].

Згадує Б. Лепкий розповіді матері і про діда, священика Михайла Глібовицького, який мужньо проганяє російських солдатів, які тероризували місцеве населення в 1863–1864 рр. Московити мали дозвіл переслідувати учасників польського повстання й навіть пересікати кордон між тогочасною Австрійською та російською імперіями через Збруч поблизу містечка Гусятин. Тож письменник добре запам'ятовує оповіді матері про дикунство російських солдатів і те, як «одної ночі

прийшло їх кількох до нашої коршми, попилися і давай співати та галасувати на ціле село. Хоч уха затулою і втікай. Але куди? Вони й на дорозі ні переїзду, ані переходу нікому не давали. А тут уже ніч, діти спати хочуть, плачуть, бояться, бо таки й було чого.» [8, с. 76].

Власне з початком навчання у Бережанській гімназії Лепкий-учень знайомиться із мовною специфікою освіти. Письменник спершу згадує про утиски україномовних учнів у гімназії в першій половині XIX ст. за часів Австрійської імперії: «Рідною мовою у школі не вільно було говорити. Хто забувся і промовив слово діставав на шию «*signum*», або «*Sprachzeichen*», себто книжечку, оправлену в дощечки, в яку вписувано ім'я, прізвище й характер винуватця. Мусів він ходити з тою відзнакою так довго, поки не приловив котрогось зі своїх товаришів на тому ж гріху. Тоді перекидав «*signum*», зі своєї шиї на його. В суботу господар кляси переглядав «сігнум» і карав усіх, що були там вписані, а останнього найбільше. Не був це якийсь окремих бережанський винахід, такого жорстокого способу науки латинської мови вживали також у Західній Європі. Але за те по латинськи балакали бережанські ученики краще, ніж рідною мовою» [8, с. 197]. Цей історичний екскурс уводиться для того, щоб простежити позитивні зміни яких зазнала гімназія після утворення Австро-Угорщини в 1867 р. Як зауважує історик педагогіки С. Пахолків, «офіційний» Відень за підтримку урядової політики передав польським урядовцям автономну владу в тогочасній Галичині, і, як наслідок, земельний крайовий закон від того ж року скасовує німецьку мову як обов'язкову мову викладання та запроваджує натомість польську. Водночас права української мови як мови викладання юридично не були врегульовані [11, с. 146–147]. Не стала винятком і Бережанська гімназія, де була запроваджена польська мова як офіційна мова викладання. Зокрема письменник згадує викладачів-німців і викладачів-австрійців, які, з його спогадів, не демонстрували зверхності по відношенню до учнів-українців чи учнів-поляків, а були професіоналами, які намагалися фахово викладати [8, с. 282–285].

Окремо зупиняється Б. Лепкий на постаті тогочасного директора гімназії Матеуша Куровського. М. Куровський перебував на посаді майже 2 десятиліття (за даними Т. Охендушка з вересня 1872 р і по 1889–1890 н.р. [15, с. 27]). Також у Бережанах, окрім посади директора, він виконував обов'язки члена (1873–1887 рр.), а потім заступника голови (1888–1890 рр.) повітової

шкільної ради, члена (1875–1889 рр.) і президента філії (1876) Польського педагогічного товариства у Львові; заснував Фундацію Коперника для надання допомоги талановитим учням місцевої молодшої школи (за даними Т. Охендушка з вересня 1872 р і по 1889–1890 н.р. [15, с. 28]). Б. Лепкий з великою повагою пише про директора гімназії, людини, яка була «виїмково добра», справжній педагог, який виступав меценатом для талановитих учнів, а також відкрито демонстрував неупереджене ставлення до учнів-українців. Як свідчить письменник, «вертаючись до директора Куровського хочу підчеркнути одну рису його характеру, а саме його однакове відношення до всіх учеників без огляду на віру, національність і на клясову приналежність. Гімназія була з польською мовою навчання, українська називалася «умовно обов'язковою», себто, хто записався на неї, мусів ходити на години й учитися, але, як дістав кінцеву лиху ноту, то не повторював кляси, не «репетував». Ходили всі «греко-католики», не дивлячись на партійні різниці, а з поляків лиш дехто. Директор Куровський заохочував їх, казав, що слід знати обі краєві мови, приходив на години, й ніхто не міг йому закинути, що він цей предмет трактує як менше вартний. Так само приходив і то доволі часто, на недільні Служби Божі до церкви і бував на наших екзортах. Урядова мова в дирекції була польська, але як директор Куровський побачив, що якийсь батько-селянин не добре орудує нею, то балакав з ним по українськи. Бідний, а спосібний ученик, українець так само, як і поляк діставав лекцію, а в крайній біді добрий директор рятував не одного своїми власними грішми, але руками катехита, або господаря кляси» [8, с. 208].

Годі й стверджувати, що таке співчутливе та уважне ставлення польського освітнього чиновника до упослідженої у своїх правах нації є винятковим і тому викликає велику повагу та захоплення колишнього учня гімназії. Зрештою, як зауважують історики, саме в 1880-ті рр. у свідомості польської спільноти набуває поширення та поява негативного образу українця, який нищить костели і вбиває людей, а власне символом збірного негативного образу українця є стереотипні образи козаків у першому романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» (1884) [14, с. 63]. Як зауважує Б. Лепкий, власне поява та подальша популярність бестселера польського письменника спричинилася до ворожнечі між українцями та поляками кінця XIX ст., яку він спостеріг ще під час навчання: «Серед молоді в нижчій гімназії окремого зацікавлення політикою не було.

А все ж таки в клясі нераз посварився котрийсь із наших з товаришем поляком за якесь зневажливе слово, а то й почубилися, як молоді когути. Але за годину-дві мирилися, бо треба було позичити завдання до відпису, або просити ворога, щоб добре підповідав. Щойно поява Сенкевичевого «Огнем і мечем» знівечила цю дотеперішню ідилію. Тієї хлоп'ячої широти, що перше, вже не було. Від Богдана і від Яреми лягали поміж нас великі, чорні тіні.» [8, с. 215].

Висновки. Б. Лепкий у своїх автобіографічних спогадах про дитячі та гімназійні роки у незавершеній трилогії «Казка мого життя» (1936–1941) реконструює власні дитячі та підліткові враження, акцентуючи на психологічних і культурних особливостях сприйняття Іншого, яке невід'ємне від набуття власної національної ідентифікації. Попри акцент на особистих враженнях, Галичина другої половини ХІХ століття у її окремих провінційних топосах постає безумовно цікавим

і особливим полікультурним феноменом. Автор спершу отримує досвід виховання патріотично налаштованих матері та батька – священичої родини Лепких – які знайомлять сина з відмінностями між націями, репрезентанти яких живуть на теренах «старої нової» Австро-Угорської монархії. Пригадує Б. Лепкий і несприйняття «класичної» літератури московитів, як і оповіді матері про дикунство російських солдатів. Бережанська гімназія стала для Б. Лепкого місцем, де за неупередженого і виваженого керівництва директора-поляка М. Куровського було досягнуто національної злагоди між учнями та викладачами різних національностей навіть за умов, коли польська мова була офіційною мовою викладання.

Звичайно, «жанрові вимоги» до статті не дозволяють висвітлити порушену проблему в повному обсязі, тож імагологічний дискурс у творчості Б. Лепкого, особливо у його прозовій спадщині, потребує подальшого поглибленого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Баган О. Феномен Галичини в історіософських, культурологічних, політологічних тлумаченнях. Тернопіль : Крила, 2023. 316 с.
2. Горак Р. Богдан Лепкий. Біографія: роман-есеї. Львів : Априорі, 2023. 373 с.
3. Гачковський М. Галичани «у полоні великої України»: регіональні відмінності українського національного руху (друга половина ХІХ століття – початок ХХ століття) в спогадах учасників (вибрані проблеми). *Oriens Aliter*. 2018. № 1. С. 27–47.
4. Качмар В. «Казка мого життя» Богдана Лепкого: специфіка жанрової природи та художньої структури твору. «*Колисав мою коліску вітер рідного Поділля*»: творчий феномен Богдана Лепкого» (до 150-річчя від дня народження українського митця): збірник тез міжнародної наукової конференції (9–10 листопада 2022 року). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2022. С. 36–39.
5. Качмар В. Функціональність ретроспекції у повісті Богдана Лепкого «Казка мого життя». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство: матеріали Міжнар. наук.-конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі України, Європи та Америки», присвяч. 140-річчю від дня народж. Б. Лепкого.* [За ред. М. П. Ткачука]. 2012. Вип. 36. С. 68–71.
6. Куца О. Казковість як естетичний код «Казки мого життя» Богдана Лепкого. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство: матеріали Міжнар. наук.-конф. «Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі України, Європи та Америки», присвяч. 140-річчю від дня народж. Б. Лепкого.* [За ред. М. П. Ткачука]. 2012. Вип. 36. С. 21–25.
7. Куца О. Сповідальний автобіографізм Богдана Лепкого (на матеріалі повісті «Казка мого життя»). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство.* 2017. Вип. 47: *Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки: матеріали міжнар. наук. конф. до 145-річчя з дня народж. Б. Лепкого.* С. 140–153.
8. Лепкий Б. Казка мого життя: повість. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2014. 416 с.
9. Лепкий Л. Замість закінчення. Лепкий Б. Казка мого життя. Бережани. Краків: Українське видавництво, 1941. С. 179–180.
10. Липовецький С. Меч «Щербець» та Українські ворота. Україно-польські взаємини від поділів Речі Посполитої й до сьогодні. 2-ге вид., доповн. Київ : Темпора, 2020. 476 с.
11. Пахолків С. Українська інтелігенція у Габсбурзькій Галичині: освічена верства й емансипація нації. З німецької переклала Х. Николин. Львів : ЛА «Піраміда», 2014. 612 с.
12. Прохасько Ю. Можлива історія «галицької літератури». *Історії літератури: збірник статей.* Упоряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська. Київ : Смолоскип; Львів : Літопис, 2010. С. 1–87.

13. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини = The Habsburg Monarchy 1809–1918. A History of the Austrian Empire and Austria-Hungary. Пер. з англ. А. Портнова та С. Савченка. Львів : ВНТЛ-Класика, 2002. 267 с.
14. Хахула Л. «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2016. 304 с.
15. Ochendusko T. Gimnazjum w Brzeżanach w latach 1806–1918 : zarys dziejów. 2022. *Prace Historyczno-Archiwalne*. 2022. T. XXXIV. S. 3–34. URL: <https://pha.rzeszow.ap.gov.pl/do-pobrania/zeszyt-34/> (дата звернення: 20.03.2024).